

РЕЦЕНЗІЯ

кандидата економічних наук, доцента

ПОЛЯКОВОЇ Ольги Юріївни

на дисертаційну роботу **ІСМАІЛОВА Алтана Ігбал огли**

за темою **«ОБҐРУНТУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ**

ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В ЦЕНТРАЛЬНИХ РЕГІОНАХ УКРАЇНИ»,

подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії

з галузі знань 28 «Публічне управління та адміністрування»

за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування»

Актуальність теми дисертації. Сучасний етап трансформації публічного управління в країні характеризується з одного боку завершенням реформи територіального устрою, що визначається остаточним формуванням територіальних громад і розподілом повноважень, а з другого – воєнними умовами сьогодення, що накладає на органи публічного управління геть інші обов'язки, ніж у мирні часи. Головна увага органів місцевого самоврядування і воєнних адміністрацій зосереджена на забезпеченні, насамперед, потреб оборони, убезпечення населення і поточної життєдіяльності громад, а стратегічні питання відходять на другий план. Водночас стратегії розвитку громад складають невід'ємну частину системи стратегування розвитку країни, оскільки саме вони є первинною ланкою реалізації стратегій розвитку регіонів та Державної стратегії регіонального розвитку. Крім того, питання повоєнного відновлення економіки країни стають основою для розробки стратегій на усіх рівнях публічного управління. Разом з тим, аналіз поточних стратегій розвитку регіонів і окремих громад демонструє відсутність стратегічного системного мислення, що призводить до формування розмитих цілей і орієнтирів. У практиці публічного управління на місцях відбулася подекуди заміна стратегічного підходу покладанням лише на інструменти індустріального розвитку. Позитивна тенденція активізації створення індустріальних парків водночас спотворюється тим, що велика кількість таких парків є лише формальними проєктами, вони не виконують свою основну місію залучення інвестицій, створення робочих місць та виробництво конкурентоспроможної високотехнологічної продукції. Така ситуація є наслідком наявності прогалин у законодавстві, а також відсутності методичного забезпечення створення,

підтримки та управління індустріальними парками, зокрема й на рівні місцевого самоврядування.

Воєнний час визначає особливості безпекових і ресурсних умов для різних регіонів, що потребує індивідуального, диференційованого підходу до розробки стратегічних документів розвитку громад і територій, визначення стратегічних пріоритетів та задач органів місцевого самоврядування. Тому універсальні підходи і світовий досвід не можуть використовуватися безпосередньо, а мають налаштовуватися до поточної ситуації у кожному регіоні та громаді.

Таким чином, слід відзначити, що дисертаційна робота Ісмаїлова Алтана Ігбал огли на тему «Обґрунтування стратегії розвитку територіальних громад в центральних регіонах України» є актуальним дослідженням, яке спрямоване на вирішення нагальної проблеми методичного забезпечення вибору стратегічних пріоритетів територіального розвитку. Розроблення теоретико-методичних засад та практичних рекомендацій щодо формування стратегій розвитку громад з урахуванням особливостей умов розвитку окремих територій має важливе значення для розвитку теорії територіально-орієнтованого публічного управління та практики стратегування розвитку громад в Україні.

Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію Ісмаїлова А.І. огли виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України за такими темами: *«Формування системи управління регіональними ринками теплової енергії»* (номер державної реєстрації 0121U113542) – внесок автора полягає у визначенні специфіки господарських відносин в енергетиці та напрямів її реформування з урахуванням потреб економіки та промисловості, змін в її організації тощо, сформовано характеристику діючих виробників і постачальників теплоенергії, визначено їх вплив на регіональний розвиток, що є критичним у воєнний час для розвитку громад; *«Домінанти економічного та інфраструктурного структуроутворення резилієнтності якості життя населення України в умовах зовнішніх загроз (в рамках комплексного проєкту «Домінанти структуроутворення резилієнтності якості життя населення України в умовах зовнішніх загроз»»* (номер державної реєстрації 0125U001420) – здобувачем досліджено сутність поняття «резильєнтність» та особливості його

застосування до об'єктів дослідження різного рівня ієрархії та типів, а саме: економіки країни, регіонів, територіальних громад, якості життя населення тощо, досліджено зміну фокусів у вивченні резильєнтності внаслідок воєнних шоків і криз, що знайшло відображення у підходах до оцінки потенціалу громад.

Наукова новизна дослідження та одержаних результатів.

Сформульовані та обґрунтовані у дисертаційній роботі Ісмаїлова А. І. огли наукові положення, висновки і рекомендації мають наукову новизну та практичну спрямованість. Наукова новизна одержаних результатів полягає в удосконаленні теоретико-методичних засад вибору стратегічних пріоритетів розвитку територіальних громад на базі кластерного підходу та подальшій їх конкретизації для забезпечення ефективності створення та публічної підтримки індустріальних парків як інструментів реалізації цього підходу на рівні громад.

Автором висунуто і перевірено гіпотезу про визначальну роль у формуванні фінансової спроможності територіальної громади її територіально-демографічного потенціалу і обмежений вплив управлінських рішень. Наукове положення підтримане удосконаленням структурно-логічної моделі аналізу територіально-демографічного потенціалу і фінансової спроможності, яка завдяки формалізації причинно-наслідкових зв'язків часткових показників дозволяє визначити межі впливу й індивідуалізувати задачі управління в окремих громадах і регіонах. Наукова цінність результату також визначається окресленням напрямів подальшого удосконалення підходу для виявлення чіткішого зв'язку територіально-демографічного потенціалу з типом громади (міська, селищна, сільська) та рівнем її фінансової спроможності. Перевірка гіпотези за допомогою запропонованої структурно-логічної моделі для громад Черкаської області дозволила виявити прогалини управління та сформулювати пропозиції щодо адресності підтримки окремих громад.

Важливим результатом є розвинутий методичний підхід до позиціонування територіальних громад за відповідними інтегральними показниками територіально-демографічного потенціалу та фінансової спроможності, які включають критерії масштабу (територія, населення, обсяги бюджету і трансфертів) та інтенсивності (щільність населення, питома вага офіційних трансфертів тощо). Перевагою запропонованого методичного підходу є

системність вибору об'єктивних показників у поєднанні з експертними оцінками важливості критеріїв оцінки. Практичним результатом застосування методичного підходу є обґрунтування вибору окремих громад як потенційних точок зростання Черкаської області.

Дістав подальшого розвитку теоретико-методичний підхід до оцінки ефективності створення індустріального парку, який передбачає оцінку за сьома групами показників, що включають оцінки ресурсної та інфраструктурної забезпеченості, управлінської спроможності функціонування парку, його спеціалізацію і місця у ланцюгах створення вартості. Перевагою підходу є його спрямованість на визначення дійсного потенціалу ефективності парків, а не лише фіксацію наявних умов. Підхід успішно апробовано на повній сукупності індустріальних парків України, що дозволило виявити умови потенційної життєздатності парків з урахуванням кластерного підходу до розвитку економіки регіонів, а також висвітлило проблему номінального існування індустріальних парків, які не здійснюють діяльності.

Значний науковий результат становить удосконалення методичного підходу до створення індустріальних парків, який відрізняється від поширеного підходу, за якого індустріальні парки створюються без чіткої прив'язки до певного ринку і спеціалізації, а самого створення вважається достатнім для залучення інвестицій, базуванням і орієнтацією на створення кластерних утворень, що слугуватимуть точками економічного зростання певної громади та регіону. Перевагою методичного підходу є його орієнтація на включення індустріального парку у конкретні національні та/або глобальні ланцюги створення вартості з урахуванням поточної локалізації виробництва, наявності якірного підприємства як головного споживача продукції парку, а також кооперативних зв'язків і конкурентних переваг певної громади, території, регіону. Визначення спеціалізації індустріального парку, формування його профілю на етапі створення концепції та реєстрації парку дозволяє обґрунтувати місце розташування, ретельно вирахувати потребу у потужностях енерго-, водо-, теплопостачання тощо, логістичні й інфраструктурні потреби, зокрема з огляду на безпекові умови у воєнний час.

Крім того, дістала подальшого розвитку просторова модель регіонального кластеру. Автором запропоновано тришарову просторову модель, яка включає ядро, операційний рівень та регіональний рівень, кожен з яких виконує певні специфічні функції у кластері і має явно виражену роль у формуванні ланцюга створення вартості. Визначені географічні межі кожного шару (відстані від центру ядра, якірного підприємства) дозволяють удосконалити підходи до просторового планування і зонування, що має враховувати потужності кластера і можливості міжкластерної взаємодії.

Окремої уваги заслуговує удосконалення структури ланцюга переробки зернових культур, який відрізняється деталізацією опису і оцінки доданої вартості на кожному рівні, а також доповнений рівнями третинної, глибинної переробки та циркулярної економіки, що є глобальним трендом сьогодення. Оцінка маржинальності кожної ланки дозволяє визначити для кожного регіону та/або громади ланку з найбільшим потенціалом нарощування доданої вартості і відповідно доцільний рівень ланцюга для регіону. У рамках впровадження кластерного підходу до визначення стратегічних напрямів розвитку громад побудова ланцюга дозволяє обрати якірні підприємства зернопереробного кластера та обрати місця розміщення індустріальних парків у громадах регіону. Науковий потенціал дослідження запропонованого ланцюга зернопереробки розширюється за рахунок включення ланки циркулярної економіки, що дозволяє поширити підхід до створення індустріальних парків на екоіндустріальні парки.

Положення наукової новизни формують цілісну систему взаємопов'язаних результатів, які логічно впливають із поставлених завдань і відповідають меті дослідження, а також відображають особистий внесок здобувача у розвиток теорії і методичного забезпечення обґрунтування і вибору стратегічних пріоритетів на місцевому рівні.

Практичне значення одержаних наукових результатів. Наукові положення дослідження доведені до рівня методичних розробок, які можуть безпосередньо використовуватися у практиці публічного управління на рівні громад і регіонів. Практична значущість результатів дисертаційного дослідження полягає у можливості їх використання при розробці стратегій розвитку громад, зокрема, обґрунтуванні доцільності створення та визначення спрямування

індустріального парку, а також при розробці стратегій регіонального розвитку на основі формування кластерної промислової структури у регіоні та визначення точок економічного зростання.

Окремі теоретико-методичні положення та практичні рекомендації використано у діяльності організацій і територіальних громад. Регіональним відділенням Українського союзу промисловців і підприємців (УСПП) у Харківській області при підготовці аналітичних матеріалів і розробці рекомендацій щодо оцінки перспектив та інвестиційної привабливості створення індустріальних парків і формуванні пропозицій щодо пріоритетних напрямів кластеризації промисловості у регіоні використано методичний підхід до оцінки ефективності створення таких парків, зокрема на основі кластерного підходу до розвитку економіки. Також при підготовці Регіональним відділенням УСПП у Харківській області пропозицій до органів місцевого самоврядування щодо пріоритетності залучення інвестицій у промисловість окремих територіальних громад, а також у роботі Савинської селищної військової адміністрації Ізюмського району Харківської області для обґрунтування концентрації фінансових, інвестиційних та інституційних ресурсів використано методичний підхід до визначення територіальних громад як точок економічного зростання регіону.

Практичне використання результатів дисертаційного дослідження підтверджено відповідними довідками про впровадження, що засвідчує прикладну спрямованість одержаних результатів та можливість їх застосування у практиці публічного управління.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій.

У дисертаційному дослідженні Ісмаїлова А.І. огли обґрунтовано теоретико-методичні засади та розроблено практичні рекомендації щодо формування стратегічних напрямів розвитку територіальних громад, що реалізовано на прикладі територіальних громад центрального регіону країни, а саме Черкаської області.

Досягнення поставленої мети забезпечено послідовним розв'язанням автором визначених завдань із застосуванням комплексу загальнонаукових і спеціальних методів. Системний підхід став базисом аналізу соціально-

економічних процесів у територіальних громадах, а монографічний метод дозволив узагальнити світовий та вітчизняний досвід створення і розвитку індустріальних парків. Методи аналізу та синтезу використані для формування висновків і пропозицій за результатами аналізу, зокрема оцінки ефективності створення індустріальних парків. Економіко-статистичні методи дозволили докладно дослідити економічний розвиток Черкаської області та її регіонів, здійснити позиціонування серед інших регіонів та групування громад. У роботі широко використовуються методи експертного опитування для формування системи вагових коефіцієнтів й інтегральної згортки для розрахунків інтегральних показників територіально-демографічного потенціалу та фінансової спроможності, а також при формуванні оцінки ефективності індустріальних парків. Матричне позиціонування та методи групування використані автором для обґрунтування класифікації територіальних громад та вибору точок економічного розвитку.

Окремо варто відзначити широку методологічну базу дослідження щодо теорій регіонального розвитку та кластерного підходу до розвитку економіки.

Інформаційну базу сформовано на основі об'єктивних даних Державної служби статистики України та регіональних управлінь для оцінки економічного розвитку Черкаської області та її місця у економіці країни, реєстру індустріальних парків Міністерства економіки та довідника і порталу Clarity Project для побудови оцінки ефективності створення індустріальних парків, порталу «Децентралізація» для оцінки потенціалу громад, а також наукових публікацій, аналітичних матеріалів і матеріалів науково-практичних конференцій, відкритих даних інтернет-ресурсів для узагальнення наявного наукового доробку, світової і вітчизняної практики.

Обґрунтованість результатів забезпечується перевіркою результатів теоретичного аналізу та пропозицій на емпіричному рівні: сформовані структурно-логічна модель апробовані на 66 громадах Черкаської області, а методичний підхід до оцінки ефективності створення індустріальних парків – на повній вибірці індустріальних парків, зареєстрованих в Україні. Внутрішня логіка дослідження забезпечується послідовним переходу від теоретичних узагальнень до аналізу емпіричних даних і розробки управлінських

рекомендацій щодо розбудови аграрнопереробного кластеру як стратегічного напрямку економічного розвитку Черкаської області.

Зазначене дозволяє дійти висновку, що наукові положення, висновки та рекомендації, сформульовані в дисертації, належно аргументовані і ретельно обґрунтовані. Зміст роботи відповідає поставленій меті, а визначені автором завдання можна вважати виконаними.

Повнота висвітлення результатів дослідження в опублікованих працях та їх апробація. За темою дисертації Ісмаїлова А. І. огли опубліковано 13 наукових праць. Основні наукові результати представлено у 9 статтях у наукових фахових виданнях України та 1 публікації у виданні, що індексується у міжнародних наукометричних базах Scopus та Web of Science. Основні результати роботи апробовано на 3 міжнародних науково-практичних конференціях.

Аналіз публікацій показав, що положення наукової новизни та основні результати дисертаційного дослідження достатньою мірою відображено в опублікованих працях і належним чином апробовано. Вимоги щодо необхідної кількості публікацій у наукових фахових виданнях дотримано.

Аналіз структури і змісту дисертації. Дисертація Ісмаїлова А. І. огли складається з анотації українською та англійською мовами, списку опублікованих праць за темою дисертації, вступу, трьох розділів, висновків, переліків використаних джерел до кожного розділу та додатків. Загальний обсяг дисертаційної роботи становить 255 сторінок, обсяг основного тексту – 168 сторінок. Робота містить 48 таблиць, 47 рисунків та 5 додатків. Переліки використаних джерел містять 58 найменування до першого розділу, 91 – до другого та 43 – до третього.

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами, сформульовано мету та завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення результатів, наведено відомості про їх апробацію і публікації здобувача.

У **першому розділі** «Проблеми економічного розвитку територіальних громад Черкаської області та шляхи їх подолання» обґрунтовано вибір

Черкаської області як репрезентативного регіону центру країни, виявлено особливості і проблеми економічного розвитку області і територіальних громад, зокрема у воєнний час, запропоновано методичний підхід до визначення територіальних громад, які можуть стати точками економічного розвитку регіону і створити масштабувальний ефект та здійснено апробацію цього підходу для громад Черкаської області, Здійснено аналіз теоретичного світового доробку щодо розвитку кластерних структур і обґрунтовано вибір кластерного підходу як перспективного базису формування стратегій розвитку територіальних громад і визначено як найбільш прийнятну для України індійсько-китайську модель побудови кластерних структур.

У **другому розділі** «Аналіз закордонної та вітчизняної практики і законодавчого забезпечення створення і розвитку індустріальних парків» здійснено аналіз світового досвіду створення, підтримки та розвитку індустріальних парків; проведено аналіз вітчизняної практики створення і функціонування індустріальних парків, виявлено економічні й організаційні проблеми, зокрема відсутність спеціалізації і слабкий менеджмент; на основі аналізу правових основ і практики стимулювання індустріальних парків сформульовано пропозиції щодо вдосконалення законодавства зі створення таких парків в Україні.

У **третьому розділі** «Оцінка ефективності створення індустріальних парків і обґрунтування стратегічних напрямів економічного розвитку територіальних громад Черкаської області» розроблено методичний підхід до оцінки ефективності створення індустріальних парків на основі зваженої інтеграції бальних оцінок за сьома кількісними та якісними показниками; здійснено оцінку ефективності створення індустріальних парків України та здійснено їх рейтингування за окремими складовими, а також за інтегральною оцінкою; розроблено методичний підхід до ефективного створення індустріальних парків в Україні на основі кластерного підходу; визначено структуру перспективного ланцюга створення вартості у переробці зерна та сформовано рекомендації до створення у Черкаській області на базі виділених громад аграрнопереробного кластеру як старетігчного напрямку розвитку.

Висновки відповідають меті та поставленим завданням дослідження, узагальнюють теоретичні, методичні та практичні результати роботи. Структура дисертації є логічною, демонструє послідовний розвиток від виявлення і обґрунтування теоретичної проблеми до дослідження теоретичних засад, емпіричного підтвердження і розроблення практичних рекомендацій.

Відсутність порушень академічної доброчесності. Під час аналізу дисертації порушень академічної доброчесності не виявлено. Використані положення, ідеї та результати інших авторів супроводжуються належними посиланнями, особистий внесок здобувача у працях, виконаних у співавторстві, чітко визначено. Роботу викладено науковою мовою. Результати дослідження подано послідовно й аргументовано. Дисертація має самостійний і завершений характер.

Дискусійні положення та зауваження. У цілому позитивно оцінюючи актуальність дисертаційного дослідження, обґрунтованість висновків, наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, вважаю за доцільне висловити окремі зауваження і побажання щодо їх подальшого розвитку:

1. Доцільно було б подати більш детальний аналіз динаміки показників розвитку Черкаської області для обґрунтування висновків щодо деіндустріалізації, втрати людського капіталу та наявності розриву між наукою та бізнесом (стор.36).

2. У моделі позиціонування територіальних громад доцільно було б приділити більше уваги обґрунтуванню визначення меж груп і квадрантів у матриці позиціонування територіальних громад (стор. 57, рис. 1.38), а також поясненню універсальності чи специфічності визначених меж для інших регіонів України.

3. При побудові структурно-логічної моделі оцінки зв'язку територіально-демографічного потенціалу та фінансової спроможності та відповідних інтегральних показників використано невелику кількість показників (стор. 38). Доцільно було б посилити обґрунтування вибору саме цих показників або продемонструвати результати експертного опитування щодо вибору найбільш впливових з огляду на мету дослідження, якщо таке опитування здійснювалося.

4. Розроблений методичний підхід, який заявлений автором як інструмент оцінки ефективності створення індустріальних парків на території громади, більшою мірою відповідає завданню оцінки потенціалу та якості умов функціонування індустріального парку, оскільки показників результативності роботи парків він не включає (стор. 163, рис. 3.2). Розуміючи проблеми конфіденційності інформації щодо діяльності окремих суб'єктів господарювання в індустріальних парках, як рекомендацію для подальшого дослідження слід зазначити доцільність включення показників результативності роботи парку для оцінки ефективності його створення.

5. При формуванні просторової моделі регіонального кластеру в Україні (стор. 191, рис. 3.5) автор посиляється на закордонну практику і визначає відстані і діаметри ядра, операційного поясу та регіонального рівня відповідною кількістю кілометрів, зауваживши, що розмір може змінюватися залежно від галузевої спрямованості кластера. Водночас доцільно було б взяти до уваги характерну для українських умов різну якість можливих комунікацій між рівнями, а саме, зважити на наявність доріг з твердим покриттям та їх якість, наявність залізничного сполучення, елементів транспортної інфраструктури тощо, віддаленість від адміністративного центру регіону чи громади. Таким чином, варто було б враховувати не тільки кілометраж, але й час на переміщення між рівнями, як це використовується у європейській практиці регіонального управління, що дозволило б оптимізувати просторову модель кластера у кожному конкретному випадку. Як напрям подальшого дослідження варто також розглянути можливості міжкластерної взаємодії на операційному та регіональному рівнях.

6. Зважаючи на вибір конкретного регіону – Черкаської області – як типового центрального регіону країни і, відповідно, розвитку її громад як безпосереднього об'єкту дослідження та враховуючи прикладну спрямованість роботи, вбачається доцільним апробація на наступному етапі запропонованих методичних підходів у громадах саме цього регіону. Це дозволить довести спроможність розроблених методичних підходів для обґрунтування стратегій розвитку громад з різним потенціалом і спроможністю, уточнити практичні аспекти реструктуризації аграрно-промислового кластеру регіону, зокрема

доцільності подовження ланцюга створення вартості до рівнів глибинної переробки та циркулярності.

Зазначені зауваження та побажання мають дискусійний і рекомендаційний характер, водночас, вони не зменшують наукової та практичної значущості одержаних результатів і можуть бути враховані здобувачем у подальшій науковій роботі.

Загальний висновок. Дисертація Ісмаїлова Алтана Ігбал огли на тему «Обґрунтування стратегії розвитку територіальних громад в центральних регіонах України» є самостійною, цілісною, завершеною науковою працею, у якій розв'язано актуальне наукове завдання щодо розвитку теоретико-методичних засад і розробки практичних рекомендацій до вибору стратегічних напрямів розвитку територіальних громад на базі кластерного підходу, інструментом реалізації якого є індустріальні парки.

Одержані результати мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення, а основні положення дисертації достатньою мірою висвітлено у наукових публікаціях і апробовано на наукових заходах.

Зважаючи на актуальність вирішених у дисертації завдань, отримані наукові висновки, теоретично обґрунтовані принципові наукові положення, враховуючи використання сучасних методів наукових досліджень та підтверджену практичну значущість можна стверджувати, що дисертація відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 261 від 23 березня 2016 року (із змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України № 283 від 03 квітня 2019 року, № 502 від 19 травня 2023 року та № 507 від 03 травня 2024 року), наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства освіти і науки України № 759 від 31 травня 2019 року) і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року (із змінами,

внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України № 341 від 21 березня 2022 року, № 502 від 19 травня 2023 року та № 507 від 03 травня 2024 року), а її автор Ісмаїлов Алтан Ігбал огли заслуговує на присудження ступеня доктора філософії зі спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування» галузі знань 28 «Публічне управління та адміністрування».

Рецензент:

Кандидат економічних наук,
доцент, завідувач відділу
макроекономічної політики та
регіонального розвитку
Науково-дослідного центру
індустріальних проблем розвитку
НАН України (м. Харків)

Ольга ПОЛЯКОВА

Підпис засвідчую: вірно

Вчений секретар

Науково-дослідного центру
індустріальних проблем розвитку
НАН України

Надія БЄЛІКОВА